
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

DÉKÁNY ISTVÁN (1886–1965) filozófus, szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, különféle egyetemek és tudományos intézetek munkatársa és tanára. Tudományos munkásságának javát főként a Horthy-korszakban fejtette ki, amikor az akadémiai tudományos közélet egyik legismertebb és legnagyobb hatású képviselője.

Az 1920-as évek elejétől tudományos munkássága könyvek és tanulmányok sorában ölt testet. 1920-ban jelenik meg a *Társadalomalkotó erők. Bevezetés a társadalomelméletbe* című könyve. 1923-ban publikálja a *Bevezetés a társadalom lélektanába* című munkáját, majd 1925-ben a történettudomány módszertanáról értekezik. 1933-ban jelenik meg *A társadalomfilozófia alapfogalmai* című könyve, majd a későbbiekben számos más témával is próbálkozik. 1938-ban *A sajtó szerepe a mesterseges és természetes közvélemény kialakításában* címmel ír könyvet, 1943-ban pedig *A mai magyar társadalom. Bevezetés a társadalomtudományokba* címmel tesz közzé önálló kötetet. Ezek mellett számtalan tudományos dolgozatot publikál, főként a Társadalomtudomány című akadémiai folyóiratban.

Dékány erősen a korabeli német társadalomtudomány hatása alatt áll, de ismeri az angolszász, sőt a francia irodalmat is. Világnézetileg liberális konzervatívnak tekinthető, aki pályafutása korai szakaszában igen sokat és behatóan foglalkozik a pártokkal, a pártok és a társadalom kapcsolatával. Munkásságában nem elsősorban önálló szociológia- és politikatudományi elméletet művelt, hanem valamiféle szintézisre törekedett a különböző tudományterületek eredményei között. Ha mégis pontosabban szeretnénk meghatározni az általa művelt műfajt, akkor azt *politikai lélektannak* nevezhetnénk. Az általa művelt lélektan nem azonos az egyének lelki életével foglalkozó pszichológiával, amely szerinte egyetlen téglát sem ad „a politikai pszichológia épületéhez”. Dékány szerint minden politika alkalmazott lélektan, s ezért a lélektan az egyes társadalmi csoportok egymásra hatásának vizsgálatával foglalkozik elsősorban.

Dékány munkássága valójában erős reflexió a tudományok specializálódására. Az általa művelt lélektan ezért – különösen

---

a 30-as évek második felétől – egyre inkább valamiféle egységes tudományos *ideológia* megfogalmazásában testesül meg. 1937-ben *A szociológus felelőssége* című akadémiai előadásában a szociológiát nem mint részjelenségeket vizsgáló diszciplínát, hanem mint a társadalmi egészet vizsgáló ideológiát határozza meg.

Dékány István a maga korában igen jelentős gondolkodó volt, de munkássága ma is hasznosítható, elsősorban a Magyarországon is egyre népszerűbb politikai pszichológia művelői számára.

DÉKÁNY ISTVÁN

A politikai párt társadalombölcselete*

Magyarország politikai fejlődése nem hasonlít egy simán lefutó folyóhoz, hanem olykor tóvá szélesedik, s a politikai áramlat folyását alig lehet észrevenni. Hol pedig vízesésekben zuhog alá a folyam, egészen új szinten. Történeti fejlődésünkben feltűnő tény ez a ritmusprobléma: vannak lassú érverésű és nyugodalmass időszakok, melyek olykor stagnáláshoz hasonlítanak, majd hirtelen áll elő új helyzet, s egy rövid, de heves fejlődésű kor, mint valami árok választja el két generáció politikai helyzetét s eszmevilágát. Ilyen volt az 1711 után hirtelen beköszöntött nyugalom, a tagadhatatlan bekapcsolódás a Habsburg állami szférába a kuruc–labanc s a török küzdelmek után. Ilyen volt – messze ne menjünk vissza – a nagy törökverő utáni szélcsendes zóna a Mátyás alatt, belpolitikai pályafutásában. Ilyen hirtelen esés volt a fényes udvartartó király utáni Jagelló-kori lezökkenés a mohácsi vész felé. Kisebb cezúrák nagy számban. A XIX. század s a XX. század eleje még feltűnőbb: ott van az 1848–49-es nagy krízis, de minden eddiginél nagyobb az 1818–19, mely után a belpolitikai helyzetváltozáshoz külpolitikai okok is lényegesen hozzájárultak az eszmék új orientációjához, mely parancsoló szükségévé vált.

Mi ezekben a nagy irányváltoztatásokban a magyar pártok szerepe? Számon kell tartanunk, vajon a pártok teszik-e hevesése az átalakulást, avagy a pártok *hiánya*? Ha az 1918–19-et nézzük, kétségtelenül az utóbbira kell gondolnunk. A forradalom oka nem kis mértékben az volt, hogy csak mesterségesen feltáplált s mesterségesen életben tartott pártjaink voltak s ezt nem

* Megjelent a Társadalomtudomány c. folyóirat 1924-es január–februári számában.

kis részben a világháború okozta: a végső napokban már csak erőtlenségének tudata terjeszkedett szét a régi pártpszichékben (mit egy késő pártfúzió október előtt mutatott), s nagy tény, de el kell ismernünk: pártok, melyekről rendszeren kicsinylőleg szoktunk gondolkozni, s mégis reális erőtényezők, töredékében sem voltak meg még akkor, amidőn az októberi katonai összeomlás ránk szakadt.

A párt, mint jelent és múltat összekötő valami, erős tényező akkor is, amikor minden inogni kezd. A párt és a parlamentarizmus fix pontok, amelyekkel számolniuk kell az eseményeknek, s tudják ezt a forradalmárok: forradalom (talán másképp mutatkozott az 1789–93 alapján) ma voltaképp nem hozható létre egy normális parlament *által*, sem a mögött, hanem csak a parlamentarizmus *nélkül*, mert forradalmak mindig csak egy aktív kisebbség művei egy nagy többség kényszerű passzivitásának gyors átmeneti korában.

A modern parlamentarizmusról azt tartják, hogy az nem éppen a nagy krízisekre, hanem a nagy egyensúlyozottságra van berendezve s ez bizonyos mértékig igaz. Azonban a parlamentarizmus s ez bizonyos mértékig igaz. Azonban a parlamentarizmus – bizonyos pártrendszer működési *kerete* – kríziseket is kibír, ha a társadalom és a pártok tudnak alkalmazkodni, ha kell gyorsan is egy új glóbusz intellektuális politikai követelményeihez. Bárminő is a parlamentarizmus, elősegíti azt, hogy a konvulziók gyors járású napjaiban különböző irányokkal számolni lehessen. Megnyilvánulási fórum az, nem csak küzdő fórum, s ha a döntés nem mindig a parlamentek kezében van is, a parlament mégis tájékozódási bázis s valamennyire irányító szervezet. Sohasem öncél, bár ezt nem egyszer követelte magának, sohasem kormányzati monopóliumot őrző, mint egyesek vélték, de mindig faktor, számottevő erő.

Nálunk, úgy látszik, kevés figyelmet fordítottak a parlamentarizmus (mely csak keret) mögött álló párt problémájára. Nem kevesebb, mint félszázada jelent meg egy fordított mű,¹ s azóta semmi (alkalmi kitérés is alig van), ami a párttal *elméletileg* foglalkozott volna! Holott hány alkalmunk volt és van arra, hogy felvessük, mi általában a *politikai párt* mivolta, mi a lényeges funkciója, *mik képességének határai*? Mit várhatunk tőle, mit nem? Ha sokat követelünk egy *elméleti*, ideális pártszervezettől, még ha azok a leghaladottabbaknak is tartatnak, Angliában, az Egyesült Államokban, általános pesszimizmus lesz az eredménye, bizonyos kesernyés „mérlegek” formájában fogjuk levonni a tanulságokat, mint legbehatóbb kutatója is, Ostrogorski.² A párt valóban legtöbbször nem több mint *szükségből*, tervtelenül előálló valami, Paulsennel: spontán entstehende *Notorganisation* um überhaupt aktionsfähig zu werden.³

Általában a párt problémáját nagyon is könnyen vették, s ma is azt látjuk, mint régen, hogy a pártalakítás rögtönzés. Pártel-

nevezések kábítóan foszforeszkálnak, pártok és töredékek őserdős gazdaságban törnek elő a választások talajából, hol erős törzsi óriásnövények, hol csak kúszó liánok formájában. Majdnem minden választás után friss káosz áll elő, s ez természetesen provokálja azt, hogy keressük, hogyan lehet mégis bizonyos egyirányúság, tartósság, a politikai életben. A választó pszichéje úgy van beirányítva, hogy *mindent* vár az államtól, s ehhez képest mindent vagy sokat a parlamenti választásoktól is. Ez öncsalódás, éspedig tartós önszugesztio már a Rousseau-féle *volonté générale* óta. Mindenki – választáskor – egy akcióba lépő részszuverénnek érzi magát, s ez túlzás, amint túlzás az államot tartani felelősnek mindenért. Mit várhatunk tehát bizonyos *pártszerkezetektől* – nem vizsgálták. Mi az egyes országoknak sajátos *pártrendszer*e – ezerféle összehasonlítás után tudható meg. *Mi és mennyi* a párthagyomány (mert sajátos, ez sokkal súlyosabb faktum, mint gondoljuk), fontos társadalmi lélektani probléma. Jentsch K. összehasonlítja a régi olasz és az újabb angol viszonyokat, és azt találja, hogy az angol családok *hagyományból* whigek vagy toryk. S íme, mégis, „elvek nem választják el őket. A politikai magatartást bizonyos személyi elem határozza meg: nem elvnek, egy dolognak, hanem vezetőnek valának hűséget... nem halálos ellenségek, nem nézik le és gyűlölik egymást, hanem barátilag érintkeznek... Az ellenzék szerény marad (sic!), mert tudja, hogy amaz örökséget rontaná megsemmisítő kritikájával, mely legközelebb rája szállhat.”⁴ A kontinensen egymást legázolni törekednek a pártok. A választó politikai *igénye* is más Angliában, mint mifelénk. Ott bajnak tartják, ha az állam „belekormányoz” valakinek a magánügyeibe. Az angol ember megbecsüli a maga függetlenségét, s így az államot sem akarja egyszerűen a maga akaratának szolgálatába állítani. Van abban – gondolják Angliában – valami természetesség, hogy a népesség bizonyos része államügyekben passzív – bizonyos mértékig, s bizonyos ügyekben. Azzal nem lehet megsérteni a demokráciát, ha bevalljuk, nem mindenki ért a *mai*, komplikált államgépezethez, hiszen ennek is megvannak a maga technikai ismeretfeltételei.

A demokrácia, mely egy a maihoz végtelenül aránytalan, kicsiny milióban, a görög *polisban* indult meg, már nem lehet az, mi egykor volt. Ott a milió ügyeinek *közismertsége* egész természetes volt, s belőle eredt számos specifikum. A közvélemény⁵ nem egyes körök machinációja s nem nagy sajtóvállalatok gyártmánya, mint ma. Nézzük meg az Amerikai Egyesült Államok törvényhozó testületének munkáját. A 62. kongresszuson (1913) a képviselőházban beterjesztet javaslatok száma Bryce szerint 29 000; a szenátusnak pedig 9000 javaslattal kellett volna megbirkóznia. Ily munka *természete szerint* más, mint a régi kis miliók demokratikus testületeinek munkája.

Az angol sokkal többet vár a *társadalmi* spontaneitástól; sok nomikus berendezése által. Nálunk a kontinensen sok minden a parlamentre zúdul rá.

Nálunk a kontinensen a választó szuverenitásérzése sajátságos: sokat vár az államtól, tehát a választáskor élénken érdekelve érzi magát. A *self government* persze itt sem ismeretlen, de mintha szabadulni akarnának tőle, ott, ahol az ügyek államra bízása kényelmesebb. A kontinens jelleme Angliával szemben (természetesen bajos általánosításokkal szemben eléggé óvakodni) a centralizálás; ez az, ami a választást döntővé teszi a választó szemében. Az angol higgadtabb, de az is bizonyos, hogy egyik kontinentális állam sincs oly *világhelyzeti* kényelemben, mint Anglia.

Az angol pártélet s parlamenti élet ismerői azt is tudják, hogy az angol fix törvényeket gyártani nem szeret, hanem annál nagyobb tiszteletben részesít konvenciókat, tehát gyakran formátlan, de szilárd érzelmi bázist hordozó hallgatag megállapodásokat. Az angol közszellemnek nagy a *szokásteremtő ereje*, a kontinens pedig buzgóbb törvényhozó. A törvényhozást pártfunkciók előzik meg, ez pedig spontán követ bizonyos konvenciókat.⁶ Concha jellemzően mondja: „Az individualizmusért dicsőített angol nemzet tudta, a legállandóbb, legerősebb, az egyént szorosán megkötő pártszervezetet létrehozni anélkül, hogy azáltal a nemzetnek a pártérdekeken felül álló javait megkárosította volna. Hogyan és miért? Mivel az individualizmusnál magasabbra becsüli a kollektív, nemzeti létet az egyéni túl járó eszményeivel, s ennek megfelelően szervezett állapotában is, mint a választók tömege, *nem egyedül a jog külső, éles, az embereket elkülönítő szabályai után indul.*”⁷ S ez legérdekesebb a kifejtett pártéletben, a lelki háttér, az öntudatlan ügy leszorul a parlament tárgyalásköréről, a *private bill*-ek ökonormák, melyek a tudatos felé haladnak.

I. *A követendő módszerről.* A mi problémánk nem az, hogy kritikát adjunk a pártról és parlamentarizmusról, hiszen ez megfelelő keretet mai folyóiratainkban nem találhat. Súlyos kérdés az, mely jelentékeny analízáló képességet s összehasonlító munkát követel a szociológustól, eltekintve attól, hogy nem is minden kutató érezheti magát alkalmasnak ama feladatra. A „*sine ira et studio*” elve itt is különben is sajátos helyzetben van, s ma már tudjuk, hogy a szociológia *elsősorban nem kritika*, hanem vizsgálat: állást tehát nem szabad foglalni, *ameddig vizsgálunk.* Bizonyos öndisziplína kell ahhoz, hogy felfüggeszünk minden értékelő vénát akkor, *amikor még csak boncolunk*, tényt s összefüggést pusztán *megállapítani* törekszünk.

Sajnos, a szociológia sokáig félreismerte *első* feladatát; bár sejtette. Sejtette akkor, amidőn „természettudományi alapon” akarta megindítani problémáit, mert ez az „alap” *helyes kiérzé-*

se volt annak, hogy a társadalomtudománynak első lépcsője a „valóságtudományi alap”. Ez az államtanban, államszociológiában is így van, a politikai párt problémájában hasonlóképp.

A valóságtudomány keresi a tényeket, amint vannak, kutatja a kapcsolódásokat, amint vannak. Nem bírál, mint a bíró, nem javasol, mint az orvos, hanem pusztán kutat, boncol, összehasonlít.

Problémánk területén új módszer a valóságtudományi felfogás. A párt problémája különösen sokáig az államtanok (politikák) tudományjellemeinek hatása alatt volt. Márpedig tudjuk, hogy az államtanok sohasem tudtak megállani tények és összefüggések konstatálásánál, hanem még *mielőtt* e valóságtudományi feladatnak eleget tettek volna, máris bíráltak, célokat tűztek ki, javasoltak, azaz a normatív (iránytűző) tudományok csapásába tértek át. Az államtanok módszere kevert módszer lett, ami károsan befolyásolta feladatai megoldását. Kevert módszerét jellemezte az, hogy nem tudott valóságtudományi síkon maradni, felfogásmódja *szemi-realisztikus* volt. Amidőn pedig iránytűzéssel (igaz) foglalkozott, nem tudott viszont tisztán az értékekhez igazodni, felfogása selejtesebb, kevertebb: *pszeudo-normatív* maradt.

Vizsgálódásunk *államszociológiai*, s ezzel a kifejezéssel óhajtjuk jelezni, aláhúzni azt, hogy a valóságtudományi talajon akarunk mozogni, nem pedig az államtanok pszeudo-normatív és szemi-realisztikus síkján. A pártot kezdettől fogva *normális jelenségnek* kell tekintenünk, ellentétben az első írókkal, akik között a pártelmélet megalapítója, Hume is kezdetben mint kóros jelenséget tünteti fel.

Hume írja a pártokról írt tanulmányában,⁸ hogy a törvényhozókra és az államalapítókra mindenki tisztelettel gondol, a pártokra éppen nem ez érzésekkel. Törvényhozók, feltalálók félistenekké lettek, hőszökként tisztelik őket, de mint pártvezérek nem vívnak ki hasonló sikereket, működésük lévén egyenesen törvények ellen irányuló (because the influence of faction is directly contrary to that of laws). Hume a legrosszabbakat feltételezi a pártokról: felborítják a kormányzatot, erőtlenné teszik a törvényeket, vad gyűlöletet szítanak ahelyett, hogy a kölcsönös segítségre szoktatnák az embereket; s ilyen „gyomot” valóban nehéz kiirtani. Kétféle pártot különböztet meg: *személyi* pártokat és *reális* pártokat, melyek személyi vonatkozás nélkül is érdekek előtörései és találkozásai.

A párt mégis szükséges rossz. Montesquieu látja be szükségességét: „öt –írja róla Janet – a viszálykodások egyáltalán nem ijesztik meg, sőt a valódi politikai élet jelét látja azokban”⁹, a zsarnokság látszólagos békéje – írja Montesquieu az *Espirit des Lois*-ban – „hasonlít az oly város csendjéhez, melyet az ellenség éppen elfoglalt”. S valóban, ha megszállottak egy területet, legelőször éri halálos csapás a pártokat.

Washington az amerikaiakhoz írott búcsúszavában¹⁰ a pártok ellen nyilatkozik: „A pártszellem mindennapi és folytonos ártalmi is éppen elegendőek arra, hogy egy józan nép annak visszariasztását és korlátozását kötelességének és érdekének tartsa. Szétszórja az a tanácskozások figyelmét és gyengíti a közigazgatást. Izgalomba hozza az államot hiú féltékenységek és hamis rémhírek által; hevesebbé teszi egyik párt gyűlöletét a másik ellen. *Kaput nyit az idegen befolyás előtt*, mely könnyen hozzáfér még a kormányhoz is a pártszenvédelek e csatornáján keresztül.” Higgadságra kell törekednünk a párt tüze helyett, „mert attól kell tartanunk, hogy éppen nem melegít, hanem pusztít”. S ez a köztársaságban még veszélyesebb, mint másutt.

Hasonló jellemzések a legújabb időkig óvják a nemzeteket a pártoktól, melyek „nem világítanak, hanem égetnek”. Az írók egész légiója hordozza s terjeszti azt a véleményt, hogy a párt maga nem más, mint *abnormitás*, lélektanilag: pszichózis, tehát betegség, mely pusztítja a társadalmat.¹¹

Ez a felfogás egészen ferde síkra tereli a pártélet felfogását, a tudományos vizsgálatot.

A párt szükségszerű produktumként érthető meg. Történeti okok hozták létre a parlamentarizmussal együtt, s különösen akkor, amidőn az abszolutista korokból kellett kibontakoznia a modern nemzeteknek, szükséges funkciót teljesített, mely más úton nem volt lehetséges, mint éppen *szabad pártképződés útján*. A pártot így, tudatosan kitűzött módszeres elvek alapján kell és lehet kellőképp vizsgálni. Ez elvek tehát a következők:

1. A pártokra irányuló vizsgálat mindenekelőtt *valóságtudományi* vizsgálat, azaz nem valami bíráló és politizáló elmékedések körébe csúsztatott tényfelismeréseken épül fel.

2. Vizsgálatunk *általános* szociológiai jellemű. Összehasonlító és általánosító eljárással kiindulva – a politikai pártok ezerféle variációján túl – keressük azt, amit „pártnak általában” nevezhetünk. Mi tartozik a párt lényegéhez, mi nem, gondosan veendő figyelembe, mert a lényeges vonások alapján lehet csak a párt *fogalmát* tisztáznunk.

Sajnos az, hogy a politikai párt mivoltával, funkcióival, képessége határaival *in abstracto* kevésbé foglalkoztak. Ahol a legtermészetesebben kínálkozott alkalom: az államtanokban egyik-másik író meg sem említi,¹² mert egyoldalúan csak az alkotmányszervezet *jogi* oldalára szegezik figyelmüket, nem kutatva ama valóságos, *társadalmi* erőket, melyek azt fenntartják. Más „politikák” rendszerében¹³ pedig szerény fejezetek jelzik azt, hogy ez a probléma is megjelent valamiként a világűrben. Igazi, elmélyedő tárgyalást eddig e „rendszerekben” nem találunk, a párt problémája „az államtan mostohagyereke” (Rehm).

Egy, az egyes államokkal foglalkozó *leíró államtan* feladata az egyes pártok ismertetése, s itt is bizonyos összehasonlítások-

ra nyílhat alkalom, azonban tágas szempontok, oksági kutatás itt sem talál úgy látszik kellő talajt.¹⁴

Az újabb irodalom külön *pártelméletet* (Parteienkunde) lát-szik céltudatosan kitermelni, s ez egyre terjedelmesebb, de még legújabban sem¹⁵ elég szisztematikusan közeledik feladatához, avagy csakhamar történeti visszapillantásokra tér át s ebben meríti ki érdeklődését,¹⁶ holott elméleti kiindulású.

Az új feladat ma nem más, mint egy tüzetesen szociológiai elemzés s ez meglehetősen nehéz ma, sőt előkészítés hiányában egy kutató számára nem is lehetséges.

3. A pártélet tanulmányozásában a legmélyebb feladatot akkor oldjuk meg, ha beleillesztjük a *normális pártéletet a normális társadalmi folyamatok közé*. Mindenütt tehát a *tiszta pártélet formáit* kutatjuk, abnormális kilengésektől elvonatkoztatunk; így a pártéletnek egészen más jelentősége fog kiderülni, mint aminőbe politikusok vagy publicisztikai művek állítják.

A kérdés lényegét Paulsen találta meg.¹⁷ A pártélet kiegészíti az állam szervezett életét, mely szubordinatív jellemű, bizonyos mértékben hasonlít egy katonai jellegű szervezethez. Ha ez uralkodnék egymagában a társadalomban, akkor a részek elhálnának, közönyösségbe fulladna mindaz, ami spontán. A pártélet szükséges valami, nem más az, mint egy „Organisation von unten”. „Csak pártképződés által lesz a kaotikus tömeg tagozott, tárgyalásra és elhatározásra képes egészé.” A párt „spontán keletkező *szükség-szervezet*”. Történetetológiaiilag szükséges valami. Megszüntetése a spontán tevékenységeket ásná alá egy differenciálatlan káosz érdekében egyrésztől, egy egyoldalú „Organisation von oben” érdekében másrésztől.

Hogy a pártszervezet minden hibája mellett tagadhatatlan jelentős szerepű, az angol alkotmánytörténész Sir Th. E. May¹⁸ jelzi a következőképp: „Hogy egy annyira tagolt kormányzat, minő az angol, amely annyi széthúzó erőt egyesít, általában harmonikus működést folytathatott, főképp a *pártszervezetnek* tulajdonítható; egy tényezőnek, mely az állam alaptörvényeiben aligha találja alapját, de amely a parlamenti kormányzattól elválaszthatatlan, s amely jóban-rosszban a legnagyobb befolyást gyakorolta az állam politikai sorsára. *Pártok* vezették, ellenőrizték az államhatalom tulajdonképpeni birtokosait, sőt gyakran uralkodtak fölötte. A korona és az arisztokrácia védelmet találtak bennük a néppel szemben (sic!). *Párhatalom* tiporta porba a közszabadságokat, emelt és tett le királyokat, buktatott minisztereket és parlamenteket, megalázta a nemességet, jogokat szerzett a népnek. De *megrázkódtatások idején megvédte az államgépezetet*, melyek pedig létalapjait fenyegették. Pártok emelkedtek hatalomra és buktak, mindazonáltal az *állami be rendezkedések* sértetlenek maradtak.”

Amit May, a történetíró mondott, megerősíti a jogász Dicey, hogy ti. a *szabad pártképződés* tulajdonképp a megrázkódtatá-

sokat paralizálja. „Ha valamely párt – írja Dicey¹⁹– legyen bármennyire felforgató vagy reakcionárius, a nép rokonszenvére számíthat, az a mai Angliában, a parlamenti többség kivívásával, elérheti mindazt, amit egy sikeres forradalom kivívásával szerezhethet.” A kisebbségi erőszak jele az, hogy parlament nélkül, terrorral akarnak kormányozni. Jellemző pl. a mai orosz uralomra, hogy amidőn általános választójog alapján 1918. január 18-án megnyílt az új дума, azonnal megnyilvánult egy *jobboldali* szocialista többség. Erre a bolsevisták kiléptek, s másnap, január 19-én, már fegyveres matrózok zavarták szét az alkotmányozó gyűlést.²⁰ Vagy parlamentarizmus, s ekkor a többség uralkodik, vagy terror, s ekkor a kisebbség uralkodik.²¹ Ezzel azonban korántsem szükséges a parlamentarizmus többségkifejező értékét abszolút biztosnak állítani. Minden néphangulatban, minden társadalompszichikumban van egy elháríthatatlan misztikum.²² A szám parancsoló elve mögött a *kvalitás* érvényesülését a következmények mutatják meg, s a kisebbség sohasem fogja statisztikaszzerűleg többség-álarcát megszerezni.

May és Dicey hangsúlyozzák azt, hogy a párt normális kiképződése előmozdítja a *fejlődés folytonosságát*. Bryce, az amerikai államélet kitűnő szociográfusa, legutóbbi munkájában azt írja: a párt „általában konzerváló erőnek bizonyult, mert, hogy a választásoknál többséget kapjon, [...] kénytelen kibékíteni a különféle véleményeket és igyekszik híveit a párt keretein belül tartani. [...] Ha új, komoly véleménykülönbségeket támasztó kérdések merülnek föl, a párt rendszerint igyekszik semleges maradni. [...] Abban a tekintetben is konzerváló, hogy korlátozza a személyes becsvágyat és gátat vet a kiválóbb férfiak túlságos önzésének. Az, aki a párt támogatásával emelkedett fel, ritkán volt nélkülözhetetlen vagy valami nagy hős a nép szemében, semhogy veszedelmessé válhatott volna azáltal, hogy a pártot szélső irányba terelje, vagy személyes becsvágya eszközül használja föl. Meg kellett tanulnia, hogy *csupán a közvélemény figyelése és követése által tartható meg a hatalom.*”²³

A dolog nem lehet másképp. „A parlamenti akarat” (Jellinek) *a párt által* lehet erős s már Lord Beaconsfield leszögezte: „pártnak a *szervezett közvéleményt* nevezzük.”²⁴ Ebből kell kiindulnunk s majd ide kell visszatérnünk.

[...]

II. *A társadalmi ellentétekről általában.* „A háború mindennek atyja”, mondotta már az egyik görög bölcselő. A társadalom életét, a fejlődést, nem lehet megértenünk anélkül, hogy figyelembe ne vennők a társas élet összefüggésében rejlő feszültségeket. Közönséges életmegfigyelésünk mit sem mutat be előbb nekünk, mint a harcot, az ellentéteket. A társadalom nem harmonikus és egységes *célösszefüggéseiben* (teológiában) élő

egész, hanem ellenkezőleg: a társadalomban *dísteológia* van. Az ellentétek ténye fontos magyarázó alap, belőle magyarázta Hobbes az állam keletkezését, Hegel a logikai fejlődést, Darwin az organizmusok életben maradását és a kicsiny, de jogosultalannal plusszal: a szervezetek folytonos tökéletesedését is.

Ellentétek azonban nem csak *egyének* között vannak, s nem is lehet egyénekből, mint valami atomokból, összerakni az állatot, mint egykor a primitív individualizmus alapján vélték a jobb kutatók is. Az állam, a társadalom nagy keretein belül ezernyi különféle szervezet és – mondhatnók – szervezetcsíra (preorganizmus) van. Ezekkel a szervezetekkel a *társadalmi morfológia, az alakulatok* tana foglalkozik, s azt találjuk, hogy amint egyesek között folyik a harc, úgy morfológiai alakzatok között is. *Társadalmi ellentét tehát oly sokféle lehet, ahányféle az egyén, továbbá ahányféle társadalmi alakulat van.* Összeütkezések, viták ezerféle faja keletkezik, mindegy egyén és „alakulat” küzd: 1. a létért (Kampf ums Dasein); s 2. ezen túl – amit Darwin észrevétlenül már az elsőbe bekapcsolt – *jobb* létért (Kampf und Sosein); egyik a kényelemért, másik a haladásért, erőnyerésért, vagyonért, uralomért stb.

Tiszta valóságtudományi síkon maradjunk. Állapítsuk meg, hogy minden társadalmi egység (egyén vagy alakulat) részben *autotelikus*, célja önmaga, önmagában van, részben *heterotelikus*, célja kívülről van. Az autotelia és a heterotelia között az esetleges eltérést maga a társadalmi egység – láttuk: egyén vagy alakulat – küzd ki magamagának. Az illető *küzdő egységek* azonban harcban élnek le életüket kifelé is, egymással szemben, s e harc nem lehet sem örökös, sem szabálytalan. Valaminő rendalkotó (koordináló)²⁵ tényező tereli a társas küzdelmet a maga medrébe s magasabb cél (hypertelia) felé s e téren – egyelőre – két tényezőfajt szögezzünk itt le, ezek:

1. a *közszellem*, melynek a jellemvonása az, hogy iránytartalmat homályos, és az iránytartalmat leszögezítő szabályok (normák) mögött nincs szervezeti garancia;

2. második az *állam*, melynek szabálya (jogszabályok) mögött szervezett garancia van.

Minden „küzdő egység”, egyén vagy társadalmi alakulat (pl. tömeg, közönség, szekta, egyesület, vállalat, klikk stb.) fölött ott áll ama két rendező (azaz koordináló) tényező. Minden küzdő egység tökéletesen ki akarja fejteni a maga iránytartalmát. Miután egy magasabb hatalom van fölöttük, egy tényező, amely az előzőkkel szemben *hipertelikus*, az illető küzdő egység befolyásolni igyekszik magát az illető, szabályozó hatalmat, mondjuk, a közszellemet vagy az államot.²⁶

Akkor, amidőn a küzdő egység magát az *államot* igyekszik befolyása alá vetni, politikai tevékenysége kezdődik. Bárminő küzdő egység, tehát: egyén, alakulat, szervezet stb. több-kevesebb mértékben telhet meg politikai tartalommal. Oly alakulat

pedig, amely *egyenesen* az állam befolyásolására törekszik, *politikai párt* nevet visel. A párt tehát *tisztán* politikai tevékenységű *társadalmi* alakulat.

Eddigi megállapításainkat összefoglalhatjuk a következőképp. A társadalomban disteológia konstatálható. A társadalomban küzdő egységek vannak, küzdelmükben korlátozva vannak. A küzdelem nem áll meg a küzdő egységek részéről az elnémulásnál, hanem iparkodik befolyásolni – mintegy a maga jogérzése szerint – a korlátozó hatalmat, az illető koordinatív tényezőt, tehát, többek között az államot is. Oly alakulatot, amely éppen az államot és csakis az államot óhajtja befolyásolni, politikai pártnak nevezünk.

III. *A társadalmi alakulatok jelleméről.* Az imént azt találtuk, hogy a *politikai párt társadalmi* alakulat. Így bizonyos mértékben betekintést kell nyernünk a „társadalmi alakulatok” tanába, a társadalmi morfológiába.

A legkülönbözőbb alakulatok vesznek körül bennünket, amelyek nem mind „szervezetek” (a politikai párt sem mindig szervezet). Hogy ezek terén eligazodhassunk, kell, hogy azok jellemét legalább fő vonásaiban megérthessük, főképp természetesen úgy irányozva összehasonlításainkat, hogy a politikai párt jelleme tűnjék ki minél határozottabban.

Előbbi munkánkban²⁷ foglalkoztunk néhány alakulattal, minők a tömeg, a közönség, a szekta stb., azonban anélkül, hogy a politikai párt problémáját is ott kifejthettük volna. Így némi kiegészítéssel, az ott mondottakat is megvilágíthatjuk.

A legkaotikusabb, s jogi íróktól kellő figyelemmel nem vizsgált, mert szervezetlen formában élő alakulatok: *amorf egységek* pl. a tömeg és a közönség. A tömeg *incidentális* alakulat s jelenléti társulásmód úgy, mint a közönség is incidentális lehet, de nem jelenléti társulás oly formában, minő pl. valamely író, lap „közönsége”. Ez utóbbi szétszórt csoport. Mindkettőben azonban feltalálható egy *momentán* közös érdeklődési irány. Ami részben a tömegnél megvan, a közönségnél még kifejezettebb: a csoport hollétének terjedelmének s kvalitásának tudata nélkül való.

A reális, ti. együtt lévő tömeg közös érdeklődés-gócponitú, momentán ható izgalom hatása alatt áll; értékelése ingadozó s ez izgalom befolyása alatt jobbra-balra terelhető.²⁸ A közönség eszmeközössége nagyobb, s ami fontosabb: nagyobb az *értékelésállandósága*, mint a tömegnek. Nem hajlik tehát oly könnyen irracionális átcsapásokra, mert míg a tömeg, mint incidentális alakulat, a *maga* élménymúltjával laza kapcsolatot tart fenn, addig a közönség a maga szétszórtságában lassúbb reakciójú s múltkötöttebb.

Sajátossága úgy a tömegnek, mint a közönségnek az, hogy mert szervezetlen, magamagában cselekvésirányt nem kezd,

hanem bizonyos alkalom, mint inger hat reá, s így akciói volta-
képpen *reakciók*.

Hogy összehasonlítsuk az ily, *reaktív csoportokat* az egyesü-
lettel, a politikai párttal stb., induljunk ki egy újabb példából.
Van egy, máig figyelmen kívül maradt, sajátos kohézióban lévő
csoport, amelyet „szervezetlen célegyesülésnek” mondunk.
Ilyen például hasonló körben dolgozó írók csoportja. Egymás
iránt állandóan érdeklődnek és mégsem személyes, hanem a
tárgyi érdeklődés köztük az összekötő kapocs. Érdeklődnek
„egymás” iránt, mert valamennyien közösen érdeklődnek egy
közös tárgy iránt. Hasonlítsuk össze az ily közösséget az előbb
jellemzett reaktív csoporttal, a közönséggel.

A „szervezetlen célegyesülés” jelleme más, mint a közönségé;
mindkettő szétszórt csoport. Egy közönség körében mindannyi-
an hasonlóképp reagálnak, csak hogy míg az inger, pl. valamely
esemény, mely a közönséget hasonló állásfoglalásra, reakcióra
bírja, kívülről jó, s incidentális, addig a szervezetlen célegyesü-
lés keretén belül egy plusz található: egy *állandóan* ható és fej-
lődő közös téma az, s külső inger nem szükséges állásfoglalások
keltésére, az magában fejlődő, élő érdeklődésfolyamatban ma-
rad fenn. A szervezetlen célegyesülésben lévők, bár a közönség-
hez hasonlóan, szétszórtan, mégis együttes szellemi életet él-
nek, s állandó *célért* folyó életet. Az ily csoport nem reaktív, ha-
nem *proaktív* jellemű csoport.

Három sajátos fajú alakulatra találtunk:

1. a közönség	} <i>reaktív</i>	3. a szervezetlen célegye-
2. a tömeg		<i>csoportok</i>

Mind e három az ún. *alaktalan* vagy *amorf csoportösszefüg-*
gések közé tartozik.

Egy pillantást vetettünk a társadalmi morfológia legérdeke-
sebb és sajnos legelhanyagoltabb területére, az alaktalan cso-
portösszefüggések tanába. Fontos ez a terület a párt szempont-
jából is. Mert minden ezen a homályos szférán indul meg, a
hangulat, az emocionális tények, melyekből kiindulva értékek
kristályosodnak ki, melyekben az állásfoglalások készülnek elő,
hogy majd – kellő alkalomból – a politikai akarat is a napfényre
jusson.

Határozott fejlődési sorrend is található.

1. A közönség szétszórt és reaktív csoport; 2. a tömeg jelenlé-
ti csoport és szintén reaktív jellemű; 3. a szervezetlen célegye-
sülés szintén szétszórt, mint a közönség, de már nem reaktív,
hanem proaktív csoport jellemével bír.

Egy lépés szükséges mindehhez, hogy a politika porondjára, a politikai tudatmezőre jusson: a szervezés. Ama három alakulatban úgyszólván minden elő van készítve, csak egy hiányzik: a szervezés. Ez ismert erők munkája folytán²⁹ létrejő, egyéni akciók, felhívások, gyűlések, plakátok, röpiratok, újságok, határozó gyűlések révén, s előttünk áll a párt.

A párt ily összehasonlításban nem más, mint *szervezett célegyesülés* politikai tartalommal.

Az itt adott pozitívumok mellett már egy negatívum is önként adódik. Amint a „szervezetlen célegyesülést” tárgyi érdeklődés hozza létre s a személyi faktor másodlagos, úgy a politikai párt is általában *tárgyi* alapon jó létre. A politikai párt – ez a negatívum – *nem* személyi egyesülés (Personalgefolgschaft), nem klikkszerű valami, hanem több ennél. Látni fogjuk azt, hogy történeti időkben korai alakulásokban ilyen látszata lehet a párt-nak is, azonban mögötte más lelki tények jelennek meg.

4. *Mi a politikai párt?* Az előbbieken rámutattunk arra, hogy a társadalomban „küzdő egységek” vannak. Amit mi ily néven nevezünk, nem egy író „párt”-nak nevezi, s ezáltal *kitágítja* a párt fogalmát, *kitágítja mindennemű* küzdő egység magába foglalása céljából. A szóhasználatot ily formában nem találjuk termékenynek. Van író, aki a párt szóval az érdekcsoportot (interest group) is ekvivalensnek veszi,³⁰ ami hasonló erős kitágítás. Legmesszebb megy Schäffle Albert,³¹ aki hosszabb fejtegetésben iparkodik álláspontját igazolni. „Mindenütt, ahol döntést kell hozni, van pártagitáció, nyíltan avagy a kulisszák mögött küzdenek egymással a pártok. Pártélet mindenütt uralkodik és mindig uralkodott, minden vállalatban, egyesületben, testületben, községben, következésképp minden államban, éspedig úgy gazdasági téren, mint társadalmi, pedagógiai, jogi, tudományos, és egyházi téren. Különbözők csupán a formák, melyekben kifejeződik, a mód, melyben jelentkezik, a hang, melyet választ, az eszköz, mellyel a társas elhatározást létrehozza. A történelem tanúskodik e mellett, és *semmi nem hamisabb, mint az, hogy a pártéletet csak állami jelenségnek fogjuk fel.*”

„Mondhatnók, hogy *minden* társadalmi mozgalom pártképződéssel kezdődik, pártharc a tartalma, és határozott célja az, hogy a társas akarat terén győztes, ellenállhatatlan fölényt szerezzen... Legkifejezettebben érvényesül a pártagitáció akkor, amidőn a határozó szervek közvetlenül döntés előtt állanak és akkor, amidőn az utóbbiak kirendeléséről esik szó, főképp választások előtt és fontos pozíciók betöltésekor. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a közönségnek a pártéletre gyakorolt hatása csak akkor érvényesül, amidőn az akarat elhatározás *középpontilag szervezett*. Vannak társas elhatározások, amelyek nem egységesen valami hivatott szerv útján hozatnak létre s mégis pártagitáció kíséri őket. Az akarat elhatározásokat éppen mindenütt megelőzi úgy a társadalmi, mint a szervezeti

életben az, hogy a tömeg minden érdekelt része reagálni kezd.”³²

Hosszabb idézetünk világosan mutatja, hogy Schäffle valóban arra gondol, amire fentebb mutattunk: *általában* a társadalmi „küzdő egységekre”. Csak azt hangsúlyozza, hogy bár jelentékeny különbségek vannak módban, eszközökben, hangban, minden „küzdő egység” párthoz hasonló módon *küzd*. A küzdelem egyetemes, akár gazdasági, akár egyházi, tudományos, jogi dolgokról van szó. Schäffle problémája itt nem is a politikai párt, hanem a „társas akarati elhatározás folyamata”, mint társadalompszichológiai kérdés általában.

A politikai párt legrövidebb meghatározása Schmidt Richárdnál ez: „Die Parteien sind die staatsbildenden Kräfte des *Gesellschaftslebens*”³³. Balogh Artúr szerint: „A pártok a polgároknak oly *állandó, szabad egyesülései*, melyeknek célja az államelméletet bizonyos irányban, abban az irányban ti., mely érdekeinek megfelel, befolyásolni, s az államélet ez irányát fenntartani.”³⁴ Leacock szerint: „politikai párton értünk értjük a polgárok *többé-kevésbé szervezett csoportját*, mely mint politikai egység, egymással karöltve működik”³⁵ Minden meghatározásban kiemeltünk három elemet: 1. a politikai párt nem állami intézmény,³⁶ hanem társadalmi³⁷, a párt „extra-legal groupings of men” (Bryce).

Azonban, bár a pártok meghatározásában meglehetősen egyszerűség található, nem szabad figyelmen kívül hagyni a meghatározás még egy elemét, amely fontos annyiban, amennyiben a *normális* pártot el kell tudni választanunk a „frakciótól”. Ez utóbbi Mohl szerint olyan szövetkezés, mely „valamely tiltott *önző célt* minden alkalmas, tehát *önző* és erkölcstelen eszközök közös alkalmazásával is elérni törekszik.”³⁸ E distinkció terén különösen figyelemre méltó Paulsen szembeállítása:³⁹ „pártoknak mondjuk – megkülönböztetve a frakcióktól, kotériáktól, klikkektől, egyéni célokra törő személyi szövetkezésektől – a nagy, széles néprétegeket is magukban foglaló csoportokat, melyek közös érdekek, nézetek, eszmék által együvé foglalva egymással küzdenek az államban a hatalomért; *céljuk* mindenütt: *a saját partikuláris akaratot az összesség akaratává tenni.*”⁴⁰ Ez fontos jellemvonását emeli ki a pártnak: a párt nem akar mindvégig csak párt maradni. Az igazi párt, mint mondtuk, a normális párt az összesség legfőbb érdekeinek képviselőjeként érzi magát, az a magáról táplált *öntudata*. 2. A párt szabad egyesülés, mely *többé-kevésbé* állandó, azaz bizonyos *irányazonosság* húzódik végig rajta. Ez teszi lehetővé azt, hogy „programjuk” legyen, mint alább látjuk. 3. A pártot nem lehet éppen „szervezetnek” minősíteni. A „szociomorfológiai alakulat” ugyanis tágabb fogalom, mint a szervezet, a párt pedig nem mindig szervezet, elvileg nem az, habár ma már normálisan az. Vegyük például amaz adatokat, melyeket Naumann⁴¹ ad az 50-

es évek porosz pártjairól, s mutatják az akkori kezdetleges állapotokat: „Az időkben valódi pártrendszerre még éppen nem volt szükség. Megérthették egymást még e nélkül is, és ott, ahol később pártok képződtek, személyi csoportokat (Personalgefolgschaften) találunk, vagy vezetőjük után elnevezve, vagy elnevezve ama vendéglőhelységek szerint, ahol gyülekezni szoktak. Az akkori porosz képviselő csoportosulása pl. 1855-ben a következő. Nevükön: Fraktion Graf Schlieffen: 24 tag, Fraktion von Armin: 64, Fraktion *bei Tietz* (sic!): 20, Fraktion Karl: 20, Fraktion von Patow: 49, Fraktion von Vincke: 18, Fraktion v. Bethmann-Hollweg: 33, Fraktion Reichensperger-Malinckrodt: 53, lengyelek: 11, sehová sem tartozik: 69. De még a csoport tagjai sem voltak oly szorosan egymáshoz kötve, hogy csatlakozási nyilatkozatnak vagy megtagadásának látszanék az, ha egyszerre csak a Tietznél, vagy a Karl-csoportnál tűnnék fel valaki, hogy ott a tanácskozásokban részt vegyen (sic!). A nép mindenekelőtt, mely e képviselőket választaná, inkább az egyént választotta és nem a pártot. „Egy embert” küldött Berlinbe; az majd ott tájékozódni fog az iránt, hova kapcsolódhat leginkább. A képviselő megkeresi a pártját. A párt akkor alig egyéb, mint szerv a képviselő körében, hogy az előzetes munkákat és megbeszéléseket a parlamenti határozatok számára megtegye.”

Ez az állapot a pártalakulásra nézve jellemző. Pártirány még nincs. Személyek vannak köréjük csoportosuló tagokkal (20–64-ig), de a legtöbb (69), meg sehová sem tartozik.

Ez az állapot a pártok keletkezésének állapota, mert jóformán csupa frakcióból áll, egyik 20 taggal, a másik 40-nel vagy 50-nel, de domináló párt, mintegy törzspárt egy sincs. A kormánynak ez vagy könnyű, vagy ellenkezőleg igen nehéz helyzetet jelent. Nehéz lehet annyiban, amennyiben a frakciók állásfoglalása szeszélyes és nem tudható előre.

A politikai párt mivoltának meghatározásában éppen az a lényeges, hogy megtudjuk annak *iránytartalmát*. Sajátosképpen ennek kétféle forrása van: 1. egyik általában mindaz, amit történeti tapasztalatnak mondhatunk, a nemzet sorsa, az események észrevétele s a belőle levonható konzekvenciák. Ez a pártirány parlamenten kívüli forrása. 2. A párt magatartását nem csak önmaga iránytartalma szabja meg, hanem az, mit művel a „másik” párt; ez a parlamenten belüli tapasztalatok forrása. Így a pártok szellemét csak széles nemzetlélektani alapon tudjuk meg, s csak úgy, ha a pártot a parlamentarizmus kérdésével kapcsolatban vizsgáljuk.

JEGYZETEK

- ¹ Bluntschli: *A politikai pártok*, ford. Ballagi G. 1872.
- ² *La démocratie et les partis politiques*. Nouvelle édition, refondue. Paris. 1912. Vö. 277. lk. 574. lk.
- ³ *Parteipolitik und Moral*, Dresden, 1900. 9. l.
- ⁴ *Die Partei*, Frankfurt, a/M. év n. 65. l.
- ⁵ Erről vö. Hornyánszky Gy. mélyen szántó tömör közleményét: *Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen*. A Fer. József tud. egyet. tud.. közleményei. Filoz. ért. 1. köt. 1. füz. 1922.
- ⁶ Ez a parlamentben is igen jelentős! Kár, hogy oly jogi írók is annyira megfélekednek erről, hogy mint Jellinek poszthumusz „*Besondere Staatslehre*”-jében a (Auszg. Schriften, 1911. II. 153–319), ahol éppen helye lehetett volna e problémának.
- ⁷ *Újkori alkotmányok*, Akadémia. 1888. II. 482.
- ⁸ *Of parties in general*. Essays moral, political, and literary (1741–42.) Edit. The world classics.
- ⁹ *A politikai tudomány története*, III. ford. Angyal D: 1892. 32. l.
- ¹⁰ Idézetek Janet-nél III. 508.
- ¹¹ Hasbach (*Die parlam. Kabinettsregierung*, 1919. 62. és 142.) több író idéz. Így Goldwin Smith szerint a párt „a standing machinery for the demoralisation of the people”. Ellis Barker szerint a pártok nem nemzeti érdeket képviselnek; küzdelmük tárgya „two small sets of professional politicians who wish to obtain place and power for themselves.” Lord Mahon szerint a pártok célja „the madness of many for the benefit of the few”. És: „Parties are like coins which world never be fit for common use without some considerable alloy of the baser metals”.
- ¹² Minő pl. a különben körültekintő L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel I. Théorie général de l'état*. 1911.
- ¹³ Vö. Jellinek, *Allg. Staatslehre*, 1905. 109–112. Stier–Somlo, *Politik*, 1921. 154–176. (pártleírás s nem általános vizsgálat). R. Schmidt, *Allg. Staatslehre*, I. 1901. 238–52. St. Leacock, *Elements of political science*, 1913. 322–55. Balogh A., *Politika*, 1911. 220–23. Schollenberger, *Politik*. 1903. 81–109 és 211–254.
- ¹⁴ Vö. pl. Bryce, *American commonwealth*, 1893–95. II. köt. 3. rész. 1–244. lk. Bodley, *Franciaország*. M. ford. Akad. II. 387–549. Lowell, *The government of England*, 2. rész. Escott: *A mai Anglia*. M. ford. Akad. II. köt. passim. Igen jó összefoglalást ad J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, 1906. II. köt. 1–44. lk. és J. Redlich, *Recht und Technik des eng. Parlamentarismus*. 1905. ld. főképp 360–390.
- ¹⁵ Vö. W. Sulzbach, *Die Grundlagen der politischen Parteibildung*, Tübingen, 1921.
- ¹⁶ Vö. pl. Rehm, *Deutschlands polit. Parteien*, Jena, 1912.
- ¹⁷ *Parteipolitik und Moral*, 1900.
- ¹⁸ *The constitutional history of England*, ed. Holland, 1912. I. 396. Deák A. II. 37. l. a pártbefolyásra jellemző adatot hoz fel: annyira megy a befolyás, hogy Gladstone óta a királynő környezetében lévő udvarhölgyek is a miniszterelnök kívánsága szerint nyerik vagy veszítik állásukat.
- ¹⁹ *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, ford. Tarnay. Akad. 1902. 368. l.
- ²⁰ Herrfahrdt, *Das Probl. D. berufsständ. Vertretung*. 1921. 107.
- ²¹ Lenin szerint a „proletariátus előcsapatának”, egy kisebbségnek előbb meg kell teremteni az új pszichét, s csak aztán jöhet a parlamentarizmus – egykor, a jövőben.
- ²² Jellinek *Die Unberechenbarkeit politischer Massenwirkung* c. rövid cikkében (Auszg. Schriften, 1911. II. 332) írja, hogy a legújabb politikai változások „tö-

megmozgalomból erednek, melyek erősebbek, mint a parlamenti akarat vagy a törvényes alkotmányrendeletek”. Ámde nyilván csak akkor, ha a parlamentnek nem sikerült a tömegek életproblémáját kellőképp kiérezni. A jogász felfogás nem elég mély, ha azt véli, hogy a parlamentarizmus a tömegek fölött áll; ellenkezőleg a tömegekből meríti erejét.

²³ *Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája* [1921.] M. ford. Braun. Bp. 1922. 52. l.

²⁴ Idézi MacDonagh, *Az angol parlament*. Ford. Huszár, 1907. 188. l.

²⁵ Vö. ordo = rend, amiben több van, mint amit a társas összefüggés jelez, mert ez mindennemű összefüggést magában foglal.

²⁶ A koordinatív tényezők egyéb fajára itt nem térünk ki.

²⁷ *Társadalomalkotó erők*. 1920. IV. részletprobléma: *Tömegelektan és társadalmi morfológia*. 193–235. K. ny. is.

²⁸ Vö. Le Bon, *A tömegek lélektana*, M. ford. 1913.

²⁹ Amiről később lesz szó.

³⁰ V.ö. Hayes: „A party is a self-conscious class [?] whose bond of similarity consists not merely in common ideas and sentiments but in a common practical interest and aim and the activists prompted thereby ... A n alternative name for a party is interest group. (*Introduction to the study of sociology*, 1915. 6. kiad. 1920. 428, l.).

³¹ *Bau und Leben des sozialen Körpers*, 1896. I. 228.

³² *Bau und Leben*, I. 229.

³³ *Allg. Staatslehre*, I. 1901. 238. l.

³⁴ *Politika*, 1911. 220.

³⁵ *Elements of political science*, 1913. 322. l.

³⁶ Jellinek, *Allg. Staatslehre*, 1905. 109. l. írja: Schon usserlich charakterisieren sie sich als soziale Gebilde. Ihre Organisationen haben keinen staatslichen Charakter, auch sind sie keine abgeschlossenen Gebilde stb.

³⁷ „A pártok, a médium, az összekötő kapocs az állam és a társadalom közt; a fluidium, mely kettő között a vérkeringést közvetíti.” Deák A. *A parlamenti kormányrendszer M.o.-n*. II. 50. l. Hatschek: az angol párt „dient staatlichen Funktionen trotzdem wird nur durch Normen von Gesellschaftsgruppen, durch Parteinormen geschaffen u. bestimmt, nicht durch Rechtsregeln”. (*Engl. Staatsrecht*, II. 36.)

³⁸ *Az államtudományok enciklopédiája*. M. ford. 105. l.

³⁹ *Parteipolitik und Moral*. Dresden, 1900. 3. l.

⁴⁰ Éppígy Lederer (*Zeitschr. für Politik*, 1912. 337. l.)

⁴¹ *Die politischen Parteien*, 1913. 10–11. l.